

Specialpedagogik – förskoleklass, grundskola, anpassad grundskola, gymnasieskola, anpassad gymnasieskola och komvux som anpassad utbildning

Modul: Systematiskt arbete med stöd i undervisningen

Del 1: Att tänka som en forskare och handla som en praktiker

Rätt till hjälp i skolan – en viktig del i likvärdig utbildning

Johan Malmqvist, Linnéuniversitetet

Syftet med artikeln är att belysa likvärdighet, visa på relationen mellan likvärdighet och inkludering samt påvisa undervisningssätt som överensstämmer med inkluderande likvärdig utbildning. Ordet hjälp har använts i rubriken för att understryka att syftet med stödinsatser är att hjälpa elever i svårigheter och bidra till en mer likvärdig utbildning.

Artikeln berör arbetet med likvärdig utbildning i förskoleklass, grundskola, anpassad grundskola, gymnasieskola, anpassad gymnasieskola samt komvux som anpassad utbildning. Det kompensatoriska uppdraget är centralt för arbetet med de elever som möter svårigheter i skolan. De ska enligt skollagen få extra hjälp utöver den ledning och stimulans som alla elever har rätt till, vilket ofta skrivs i form av stödinsatser i styrdokument. I skollagen (2010:800) är dessa stödinsatser betecknade som extra anpassningar och särskilt stöd. Stöd i form av extra anpassningar gäller i samtliga skolformer och i fritidshemmet medan särskilt stöd inte gäller i vuxenutbildningen. Principen om kompensatoriskt stöd är också en viktig del i den reguljära undervisningen. I denna artikel fokuseras också olika undervisningstyper och hur de kan ge elever hjälp i sitt lärande och i sin utveckling. Denna forskningsbaserade kunskap kan omsättas i skolans undervisningspraktik för att nå målsättningar om ökad måluppfyllelse, inkludering och likvärdighet.

Av utrymmesskäl avgränsas likvärdighet främst till aspekter av undervisning och lärande i denna artikel. Men likvärdig utbildning kan belysas utifrån fler dimensioner som till exempel välbefinnande och möjligheter till social samvaro under skoltid som omfattar alla aktiviteter under en skoldag. Likvärdighet bör också förstås utifrån ett tidsperspektiv. Exempelvis går det inte i läroplaner att utrymmesmässigt reducera möjlighet för lek bland de yngre barnen, som är viktig för deras utveckling, utifrån en tanke om att barnen kan ta igen denna lek när de är äldre (Lindblom, 2020).

Olika aspekter av likvärdig utbildning

Skolkommisionens omfattande slutbetänkande fick namnet ”Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet”. Dess titel visar att en av svensk skolas stora utmaningar handlar om bristande likvärdighet (SOU 2017:35). Likvärdighet definieras och förstås på olika sätt. Här kommer likvärdighetsbegreppet som det

definieras i svensk skola och i skollagen att användas. I skollagens första kapitel definieras vad likvärdig utbildning är utifrån tre aspekter: alla ska ha lika tillgång till utbildning, den ska vara likvärdig över hela landet inom varje skolform samt vara kompenserande (2010:800). Den andra aspekten, som tar upp att utbildningen ska vara likvärdig för alla, innebär att den ska hålla samma kvalitet för alla elever. Det innebär att utbildningen ska fungera lika bra för alla elever, vilket innebär att hänsyn måste tas till att elever är olika till exempel när undervisningen utformas och genomförs. Detta är en grundläggande del i en inkluderande undervisning (UNESCO, 1994) och en viktig del i det svenska Agenda 2030-arbetet med mål 4 att ”Säkerställa en inkluderande och likvärdig utbildning av god kvalitet och främja livslångt lärande för alla” (Prop. 2019/20:188, s. 6). Den tredje aspekten i definitionen, att utbildningen ska vara kompenserande, innebär att skolan ska sträva efter att uppväga skillnader i elevers förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Sammantaget handlar likvärdig utbildning därför till stor del om att utbildningen anpassas utifrån elevers olika förutsättningar och att en del elever tilldelas mer resurser och får mer hjälp än andra. Användningen av stödsatser för elever som inte uppfyller de betygskriterier eller de kriterier för bedömning av kunskaper som minst ska uppfyllas, är ytterligare ett exempel på den kompensatoriska tanken i skolans uppdrag (Wall, 2018).

Det är uppenbart att elever har olika förutsättningar till exempel avseende hemförhållanden, kulturell bakgrund, etnisk bakgrund och personliga förutsättningar. Skillnader mellan elever finns i varje klass och mycket grovt indelat menar Persson (1998) att lärare och skola i huvudsak möter olikheter mellan elever på två olika sätt. Det ena kallar han pedagogisk differentiering, vilket innebär att undervisningen utformas utifrån utgångspunkten att elever är olika. Det andra sättet är när lärare och skola hanterar olikheter mellan elever genom att sortera dem till olika undervisningsgrupperingar. Enligt en sådan organisatorisk differentiering får en del elever sin undervisning utanför den egna klassen, avskild från den reguljära undervisningen eleverna annars skulle tagit del av. Det svenska skolsystemets utformning med anpassade skolformer kan ses som en typ av organisatorisk differentiering.

Kunskap från forskningsstudier relaterad till likvärdig utbildning

Grundläggande för om elever lär sig och utvecklas är den undervisning de får. Det är ett skäl för avgränsningen i denna artikel, att fokusera på forskning som visar på undervisning som är av god kvalitet för alla elever vilket bidrar till målsättning om likvärdig utbildning. Andra för undervisning och utbildning viktiga delar tas inte upp av utrymmesskäl, exempelvis strukturella aspekter såsom stödsystemets utformning, lärarutbildningens utformning eller kompetensutveckling. Inte heller behandlas

skillnader i förutsättningar mellan skolor även om det är klarlagt att det i förhållande till elevbehoven finns stora resursskillnader mellan skolor. Alla dessa förutsättningar har förstås betydelse. Oavsett skillnader i förutsättningar mellan skolor så visar forskningen på möjligheter för att utveckla skolans kapacitet att stödja elever och arbeta för likvärdig utbildning.

Kunskap från effektforskning

Den forskning som studerar effekter visar tydligt att olika undervisningssätt i klassrummen ger olika resultat. I en forskningsöversikt utifrån ett specialpedagogiskt perspektiv (Almqvist, Malmqvist & Nilholm, 2015) undersöktes effekter av fem undervisningsmetoder för uppfyllelse av kunskapsmål, för elever i svårigheter. Det är alltså mer generella pedagogiska stödinsatser som har undersökts, det vill säga undervisning som främst utformas för hela undervisningsgrupper och där resultat för elever i svårigheter kunde urskiljas. Tre undervisningsmetoder, kamratlärande, explicit undervisning och metakognitiva strategier, visade på goda effekter för elevgruppen. Det tas upp här som goda exempel enligt effektforskningen, vilket innebär en typ av forskning som främst består av experimentellt utformade studier. Forskningen som har studerats bygger främst på amerikanska studier, vilket är viktigt att notera för det som fungerar inom det amerikanska skolsystemet fungerar inte självklart i svenska skolor. Den typ av kunskapsinnehåll som har studerats skiljer sig åt mellan de ingående studierna och det bör läsaren ta i beaktande om undervisningsmetoderna prövas. Det finns också begränsningar från experimentella studier avseende överförbarhet. Det innebär att undervisningssätt som visar på goda effekter under experimentella förhållanden kanske inte fungerar så bra vid ordinarie förhållanden. Med dessa förbehåll så beskrivs nu de tre undervisningsmetoderna. Svenska översättningar har gjorts för de engelskspråkiga begreppen som används internationellt.

Den första undervisningsmetoden är kamratlärande, vilken internationellt har fått olika benämningar, varav en vanlig är peer tutoring. Den bygger på att elever undervisar varandra och används då som komplement till lärarledd undervisning. Den fungerar allra bäst för yngre elever och elever med funktionsnedsättningar eller inlärningssvårigheter både vad gäller lärande och social utveckling. Störst effekt blir det när eleverna har inflytande över utformningen av kamratlärandet och med större effekt inom ordinarie undervisning i jämförelse med specialklasser eller liknande placeringar.

Den undervisningsmetod som här kallas explicit undervisning, internationella beteckningar är explicit teaching eller systematic teaching, har bra stöd i forskning för olika åldersgrupper och olika typer av lärandeinnehåll. Det handlar om ett starkt strukturerat undervisningssätt som innehåller ett flertal komponenter som följs stegvis

och systematiskt utifrån en tydlig målsättning. Eleverna tränar olika färdigheter och utvärderar löpande sitt lärande. Läraren arbetar fram en modell som elever sedan följer utifrån under lärarens övervakning och feedback. Bäst effekt har undervisningssättet för att främja läsförmåga och när elever har större svårigheter i läsning. Då måtten för undervisningsmetodens effektivitet har kombinerats utifrån ett mycket varierat underlag menar Almqvist, Malmqvist och Nilholm (2015) att den genomsnittliga effekten bör tolkas med viss försiktighet.

Den tredje undervisningsmetoden som tas upp här är metakognitiva strategier. Den kan förenklat beskrivas som undervisning som syftar till att elever lär sig tänka om det egna tänkandet. Metakognition ingår som en del av kognitiva funktioner vilka betecknas som exekutiva strategier. Det handlar om planering, visualisering, självreglering och analysförmåga men även om elevers utveckling av att följa upp och utvärdera sitt egna lärande. Metoden har visat på en generellt positiv effekt för alla elever, i högre grad för yngre elever (5 - 11 år) än för äldre. Ännu större effekt tillskrivs metoden för elever i skolsvårigheter. Starka positiva effekter har påvisats för olika ämnesinnehåll, för sociala färdigheter och för kognitiva processer. När eleverna lär sig att utveckla metakognitiva strategier så kan det göras i samband med undervisning av ämnesinnehåll.

Den här korta sammanställningen av effektforskning visar att när olika undervisningsmetoder jämförs, finns undervisningsmetoder som i olika grad är effektiva och av betydelse för elever som riskerar få eller är i skolsvårigheter.

Kunskap från inkluderingsforskning

Det finns fler typer av forskning som görs utifrån andra utgångspunkter och forskningsmetoder. Forskningen som tas upp fortsättningsvis fokuserar undervisning utifrån ett bredare perspektiv och den tar även upp övergripande målsättningar i skolornas inkluderande uppdrag. Skolornas ansvar och uppdrag är att åstadkomma miljöer där alla elever känner trygghet, där elever inte kränks eller mobbas och där elever upplever delaktighet samt stöds i sin utveckling till att bli ansvarsfulla och goda medborgare. Sådana inkluderande lärmiljöer måste samtidigt ge goda förutsättningar för alla elevers lärande.

Pedagogiskt differentierad undervisning studerad av Florian

Forskningsstudier som studerar undervisning och inkluderande aspekter som utgår från elevers olika förutsättningar är till exempel de som Florian med medarbetare har gjort i Storbritannien. Florian och Beaton (2018) har i ett samarbete med lärare i tre klasser försökt att få svar på frågan: hur vet jag att jag har utformat undervisningen rätt för varje elev? Att förstå elevers behov och förutsättningar tidigt är mycket viktigt. När så inte

sker minskar möjligheterna att förebygga skolsvårigheter. Florian och Beatons studie pekar på vikten av att lyssna på eleverna i ett sådant förebyggande arbete. Eleverna behöver få hjälp med att utvecklas i att vara med och bestämma över sitt lärande men också att utvärdera sitt eget lärande, vilket kan ses som en parallell till metakognitiv undervisningsmetod inom effektivitetsforskningen. Genom att lärarna lyssnade på eleverna och fick deras perspektiv så utvecklades lärarnas förståelse för elevernas förutsättningar och behov. Det drog de fördel av i planeringen av undervisningen som de utformade tillsammans med eleverna utifrån de olika behoven och förutsättningarna i elevgrupperna. Till exempel utformades uppgifter med samma innehåll men med olika svårighetsgrad så alla elever kunde välja uppgifter som var begripliga och meningsfulla. Hugo (2007) har visat att det är mycket viktigt för elevers motivation att skolarbetet är begripligt och meningsfullt.

Florian och hennes medforskare är kritiska till undervisning som baseras på en elevgrupps kunskapsnivå med anpassningar för elever som inte klarar undervisningsnivån, eller att de får göra något annat. Sådan undervisning utgår inte från individuella behov och förutsättningar. Den leder till skolsvårigheter som kan leda till en segregerad placering, mer eller mindre avskild från den ”grupp”-utformade undervisning eleven annars skulle ha fått. Detta sätt att organisatoriskt differentiera elever, exempelvis i grupper utanför den reguljära undervisningen ökar risken för att elever ska känna sig annorlunda eller bli stämplade som annorlunda. Det som Florian med kolleger har intresserat sig för och studerat är motsatsen till organisatorisk differentiering, det vill säga pedagogisk differentiering.

Den pedagogiskt differentierade undervisning de har studerat utformas utifrån alla elevers behov och förutsättningar. Den bygger också på att alla elever är delaktiga i sin egen utbildning, vilket är i linje med svenska läroplaner. Den innebär inte någon annorlunda typ av undervisning än den som normalt används i de flesta klassrum. Skillnaderna är subtila och därmed svåra att identifiera för en utomstående betraktare. En utomstående betraktare behöver en detaljerad förståelse för undervisningssammanhanget, speciellt vad gäller lärares målsättning, intention, tidigare erfarenhet och kunskap om eleverna för att förstå hur genomförandet av undervisningen utgår från elevers individuella behov och förutsättningar (Florian & Black-Hawkins, 2011).

Pedagogisk differentiering i Essunga-studien

Essunga-studien visar att utbildning utifrån principen om pedagogisk differentiering, på bekostnad av organisatorisk differentiering, kan vara en framgångsrik utvecklingsstrategi. Kommunen lade ned alla små undervisningsgrupper inom grundskolan. Innan hade nästan var fjärde elev gått där och måluppfyllelsen var mycket

låg bland dessa elever, nästan ingen fick gymnasiebehörighet (Persson & Persson, 2016).

Undervisningen omformades och till exempel användes dubbelbemanning av lektioner med två undervisande lärare samtidigt. Kommunen åstadkom såväl en högre grad av inkludering, högre måluppfyllelse och ökad likvärdighet genom utvecklingsarbete med utgångspunkt från FN:s barnkonvention och baserad på en vetenskaplig grund. Till exempel deltog lärarna i obligatoriska litteraturseminarier med gemensam diskussion av aktuell och relevant forskningslitteratur. Flera ytterligare förändringar gjordes i utvecklingsarbetet, som byggde på analyser av sådant som skolan kan påverka. Exempel är ett utvecklat koordinerat specialpedagogiskt stöd inne i klassrum och ett utvecklat samarbete med socialtjänsten inom ramen för elevhälsans arbete.

På en häpnadsväckande kort tidsrymd, 2007 - 2010, lämnade kommunen bottenkiktet i skolrankingen och nådde en toppplacering (Persson, 2013). Samtliga elever som gick ut grundskolan 2010 var behöriga för nationellt program på gymnasiet, tidigare var det drygt 60 procent, vilket visar på en starkt ökad likvärdighet. De markanta förbättringarna följdes av misstänksamhet om betygsinflation, vilket dock motsades av resultat på nationella prov (Persson & Persson, 2016).

Avslutande ord med summering

Alla har rätt till ledning och stimulans i den ordinarie undervisningen, enligt skollagen. Därför är det viktigt att undervisningen utgår från alla elevers behov och förutsättningar i enlighet med inkluderande målsättningar och för ökad likvärdighet. Alla undervisningssätt fungerar inte lika bra för att möta variationen av elevers olikheter i ett klassrum. Utöver de undervisningssätt som har beskrivits tidigare i artikeln så finns fler, t ex Differentiated Instruction (DI) och undervisningssätt inspirerade av ramverket UDL. Gemensamt är att de har en tydlig intention att undervisningen utformas utifrån elevers olika förutsättningar och de överensstämmer med principen om pedagogisk differentiering och inkludering.

Val av undervisningssätt är mycket viktigt, men inte tillräckligt för att utforma en undervisning som både leder till bra lärande för alla elever samt ger likvärdighet. Slutsatser från effektforskning visar att lärares sätt att utforma arbetet med en undervisningsmetod har stor betydelse för elevers lärande. Motsvarande slutsatser dras i forskningsstudier som bygger på mer ingående analyser av kvalitativa data. Florian (2014) hävdar att 'hur' ett undervisningssätt används avgör om det blir framgångsrikt eller inte.

Referenser

- Almqvist, L., Malmqvist, J., & Nilholm, C. (2015). *Vilka stödinsatser främjar uppfyllelse av kunskapsmål för elever i svårigheter? Delrapport från SKOLFORSK-projektet: tre forskningsöversikter inom området specialpedagogik/inkludering* (ss. 21-122). Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Florian, L., & Beaton, M. (2018). Inclusive pedagogy in action: getting it right for every child. *International Journal of Inclusive Education*, 22 (8), 870-884.
- Florian, L., & Black-Hawkins, K. (2011). Exploring inclusive pedagogy. *British Educational Research Journal*, 37 (5), 813-828.
- Florian, L. (2014). Inclusive pedagogy. An alternative approach to difference and inclusion. In F. Kiuppis and R. S. Jausstätter (Eds.) *Inclusive education twenty years after Salamanca*. (pp. 219-229). New York: Peter Lang.
- Hugo, M. (2007). *Liv och lärande i gymnasieskolan*. Doktorsavhandling, Högskolan för Lärande och Kommunikation, Högskolan i Jönköping.
- Lindblom, L. (2020). Likvärdighet och jämlikhet. *Tidskrift för politisk filosofi*, 24 (1), 4 – 23.
- Persson, B. (1998). *En studie av grundskolans användning av specialpedagogiska resurser. Delrapport från projektet Specialundervisningen och dess konsekvenser (SPEKO)*. Specialpedagogiska rapporter nr. 10. Göteborgs universitet, Institutionen för specialpedagogik.
- Persson, E. (2013). Raising achievement through inclusion. *International Journal of Inclusive Education*, 17 (2), 1205-1220.
- Persson, B., Persson, E., (2016). *Inkludering och socialt kapital. Skolan och ungdomars välbefinnande*. Lund: Studentlitteratur.
- Proposition 2019/20:188. Sveriges genomförande av Agenda 2030.
- Skollag (2010:800) t.o.m. SFS 2020:605.
- SOU 2017:35. *Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*.
- UNESCO (1994). *The Salamanca statement and framework for action on special needs education. World conference on special needs education: Access and quality*. Salamanca, Spain, 7-10 June 1994
- Wall, G. (2018). *Stödåtgärder i skolan. Likvärdighet, handläggning och byråkratisk symbolik*. Uppsala: Iustus förlag.